

УДК 343.23

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ ОБ'ЄКТУ ЗЛОЧИНУ
І ОБ'ЄКТУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Канібер Ю. М.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету
внутрішніх справ

Анотація: У статті розглянуті окремі онтологічні і гносеологічні аспекти співвідношення об'єкту злочину і об'єкту кримінально-правової охорони. Звертаючись до найбільш загальних, фундаментальних понять філософії і логіки, автор уточнює природу і взаємозв'язки цих явищ, наводить аргументи на підтвердження наукової гіпотези про їх нетотожність, відмінність за суттєвими ознаками.

Ключові слова: об'єкт злочину, об'єкт кримінально-правової охорони, категорії філософії, порівняння, тотожність.

Аннотация: В статье рассмотрены отдельные онтологические и гносеологические аспекты соотношения объекта преступления и объекта уголовно-правовой охраны. Обращаясь к наиболее общим, фундаментальным понятиям философии и логики, автор уточняет природу и взаимосвязи этих явлений, приводит аргументы в подтверждение научной гипотезы об их не тождественности, показывает отличия по существенным признакам.

Ключевые слова: объект преступления, объект уголовно-правовой охраны, категории философии, сравнение, тождество.

Annotation: The article deals with some ontological and epistemological aspects of the relationship of the object of the crime and the object of criminal law protection. Addressing to the most common, fundamental concepts of philosophy and logic, the author clarifies the nature and relationship of these phenomena, argues in support of scientific hypotheses about their identity is not, shows the differences on substantive grounds.

Key words: object of the crime, the object of criminal law protection, the categories of philosophy, comparison, an identity.

Теорії об'єкту злочину складає великий науковий масив різного ступеню обґрунтованості і впорядкованості поглядів, ідей, концепцій, пропозицій щодо розуміння змісту об'єкту кримінально правової охорони і нормативного закріплення ознак об'єкту злочину. В доктринах об'єкту злочину майже не можливо виділити положення, які б мали ознаки правової аксіоми, тобто очевидними, загально визнаними, мали нормативний характер, багаторазово перевірені та підтвержені юридичною практикою як абсолютно істинні і тому не потребують доказування. З огляду на висунуті вимоги лише одне теоретичне положення щодо об'єкту злочину можливо вважати аксіоматичним. Всі науковці визнають, що об'єкт злочину це те, чому суспільно небезпечним діянням завдається істотна шкода або створюється загроза заподіяння істотної шкоди. Проте вже на первинному етапі теоретичного осмислення виникають певні розбіжності підходів, навіть щодо до найменування і використання адекватного визначення поняття, що вказувало б на такий фрагмент об'єктивної реальності. Науковці використовують з цією метою переважно два поняття «об'єкт кримінально правової охорони» (далі скорочено – «об'єкт охорони» – Авт.) і «об'єкт злочину», з'ясування загальних ознак і співвідношення яких є, на наш погляд, попередньою умовою подальшого розгляду проблем теорії об'єкту злочину.

Проблема співвідношення об'єкту охорони і об'єкту злочину неодноразово була предметом наукової дискусії, за результатами якої спектр наукових позицій у цьому питанні пролягає від ототожнення об'єктів до категоричного їх розмежування. Вона завжди була складовою

частиною дискусії стосовно змісту об'єкту злочину. Попередньо зазначимо, що у вигляді гіпотези автор розглядає зміст категорій «об'єкт охорони» і «об'єкт злочину» в самому широкому розумінні, що охоплює будь-які соціальні феномени (явища, процеси, речі), що розглядаються суспільством як позитивні цінності (блага), в тому числі корисні і необхідні суспільні відносини, у збереженні яких зацікавлене суспільство, з приводу чого вони поставлені державою під кримінально-правову охорону. На наш погляд, саме у цьому напрямі рухаються результати аналізу дискусійних питань теоретичної досконалості запропонованих у науці кримінального права доктрин змісту об'єкту злочину і загального розуміння законодавцем об'єктів кримінально-правової охорони та ознак об'єктів конкретних складів злочинів. Наприклад, П.Л. Фріс, застосовуючи широке методологічне підґрунтя, визнає об'єктом злочину суспільні відносини, блага та інтереси, які прийняті під кримінально-правову охорону і яким внаслідок злочину спричиняється або може бути спричинена шкода [1, с. 70.]. На наявність схожих тенденцій наводить розгляд проблем змісту об'єкту злочину в дослідженнях багатьох авторитетних науковців. Варто взяти до уваги застереження А.А. Музіки і Є.В. Лашука, щодо неприпустимості в науковому сенсі протиставлення категорій «суспільні відносини» і «цінності» як в цілому, так і у аспекті об'єкта злочину, зокрема, тому що «цінності – всеосійний феномен, ним охоплюється, безумовно, і поняття суспільних відносин – фактично йдеться про співвідношення цілого та його складової» [2, с. 38]

Значна група науковців, переважно прибічників концепції «об'єкт злочину – суспільні відносини», не вбачають достатніх підстав розмежування об'єкту злочину і об'єкту кримінально-правової охорони, розглядаючи феномен об'єкту в межах єдиної

категорії «об'єкт злочину». Зокрема, В.Я. Тацій підкреслює, що «на каком бы уровне обобщенности мы ни рассматривали объект преступления, им всегда являются охраняемые уголовным законом ... общественные отношения. Отсюда вытекает и вывод о том, что таким непосредственным объектом могут быть те конкретные общественные отношения, которые поставлены законодателем под охрану определенного уголовного закона» [3, с. 89]. Ця позиція неодноразово підтримувалась прибічниками і послідовниками в ґрунтовних теоретичних та прикладних дослідженнях.

Проте не всі вчені однозначно визнають тотожність об'єкту кримінально-правової охорони і об'єкту злочину. Скажімо, П.С. Матишевський зазначав, що «... вся сукупність суспільних відносин не може бути об'єктом, як елементом складу злочину. По суті, це об'єкт кримінально-правової охорони, який не слід ототожнювати з поняттям об'єкта злочину» [4, с. 74]. Динаміка дискусії з цього питання така, що кількість прибічників розмежування об'єктів останнім часом поступово збільшується не залежно від того, яким чином вони тлумачать змістовне наповнення об'єктів (П.П. Андрушко, В.П. Смелянов, О.М. Костенко, С.Я. Лихова, В.К. Матвійчук, А.А. Музика, Є.Л. Стрельцов, Є.В. Фесенко, П.Л. Фріс, В.Б. Харченко та інші). Тому припущення, що, виходячи виключно із змісту явищ, дуже проблематично визначити відмінності у об'єкті охорони і об'єкті злочину, має сенс і дедалі стає переконливішим. Потрібен більш багатовекторний і виважений підхід до проблеми, базуючись на філософському знанні про тотожність (ідентичність), як протилежності неповторність (оригінальність, автентичність), з застосуванням критеріїв і площин порівняння, адекватних природі феноменів і меті аналізу – довести суттєву відмінність об'єкту кримінально-правового захисту і об'єкту злочину, визначити їх співвідношення, та що дуже важливо, розглянути наслідки нетотожності. Автор не сподівається на можливість здійснення повного системного розгляду питання з огляду на складності застосування системних методів дослідження до провідних категорій кримінального права. Мова йде лише про дотримання основних вимог системності і відносної повноти розгляду наукового матеріалу, достатньої для досягнення мети.

Відправним моментом вирішення питання про співвідношення об'єкту охорони і об'єкту злочину є з'ясування уявлення про тотожність у різних площинах мислення, як активного процесу вилучення з зовнішнього світу і обробки інформації про об'єкт. У логіці і філософії існує декілька площин розуміння і використання категорії «тотожність» і закону тотожності, завжди пов'язаних з діями по співвідношенню, співставленню, порівнянню певних фрагментів дійсності (явищ, феноменів, речей, предметів, об'єктів, інституцій і т.д.). В ній знаходить вираз найвищий ступінь співпадіння ознак предметів, що порівнюються, – повне співпадіння всіх ознак, повторність, співпадіння з собою. Інші ступені співпадіння ознак предметів порівняння визначаються як «схожість», «подібність», «єдність», «еквівалентність» і т.п. Автори підручників з логіки [5, с. 66-68] і філософії [6, с. 112-115] окреслюють

такі аспекти використання категорії «тотожність»: співвідношення явищ об'єктивної реальності; порівняння явищ суб'єктивної реальності; співставлення явищ об'єктивної реальності і суб'єктивної реальності; практика мислення, вимоги (закони) логічної розбудови думок і їх висловлювань, форм пізнання; правила ведення наукової дискусії.

Яке методологічне значення мають ці положення логіки і філософії для розуміння об'єкту злочину? Таких положень, на наш погляд, декілька.

Перше. Співвідношення явищ об'єктивної реальності відповідає онтологічному розумінню об'єкта злочину, де онтологія – вчення про суще, а предмети (об'єкти) розглядається як реальне об'єктивно існуючі явища, конкретні феномени, фрагменти дійсності у її матеріальному прояві, що мають певні якості. Доречно в цьому сенсі звертатись, як це робить, наприклад, Г.В. Чеботарьова [7, с. 119-120], до закону тотожності Г.В. Лейбніца.

Тотожність відображає ту обставину, що кожна річ має кількісну і якісну визначеність, належить до певного класу, роду, виду. До того ж речі мають особливі ознаки, які зберігаються протягом певного часу. Ці характеристики лишаються незмінними в межах якогось просторово-часового виміру. Вони є підставою утворення критеріїв співвідношення. В залежності від напрямку порівняння і обокремленості предметів порівняння виникає два виду тотожності: тотожність предмету самому собі ($A=A$, або $A \in A$), та тотожність двох або більше предметів ($A=B$, або $A \in B$). Перший вид тотожності логіки і філософії називають опосередкованою (рівність речі самій собі), другий – спекулятивною тотожністю, з огляду на те, що у цьому випадку фактично є не дві речі, що мають різну сутність, а простий повтор, копія однієї речі, що з пізнавальної точки зору робить безглуздим дослідження двох однакових проявів одного явища. Лейбніц своїм principium indiscernibilium сформулював думку про те, що не можуть існувати дві речі повністю східні в якісному і кількісному відношенні, оскільки така схожість була б ні чим іншим, як тотожністю [8, с. 422]. Проте, на відміну від точних наук, де в процесі пізнання необхідні умови ідеалізації і спрощення дійсності, у суспільствознавстві, правознавстві і науці кримінального права, зокрема, використання абстрактної, модельної, відстороненої від конкретного змісту і обсягу явища тотожності у відповідності до закону Лейбніца можливе на первинному етапі дослідження явища, до того ж з певними застереженнями. Те, що зберігає самототожність, тобто кількісні і якісні особливості, протягом всього періоду існування цієї речі чи явища, складає сутність останнього. Встановлення самототожності є засобом індивідуалізації об'єкту, виокремлення у бутті і створює можливість його пізнання.

Друге. В правовому середовищі, як вельми складному різновиді соціальної дійсності, неможливе існування тотожних явищ. Докази такої тотожності завжди умовні, ґрунтуються на обмеженнях ознак порівняння і ступенів конкретизації критеріїв порівняння, зумовлені підміною одного явища групою явищ під однією назвою або змішуванні

явища і його проявів, іншими видами некоректних припущень. Визнання тотожності можливе лише об'єкту до самого себе. У всіх інших випадках мова може йти про інші види співпадіння: схожість, подібність, єдність ознак, - або про обокремлений самостійний об'єкт злочину. Якщо ми маємо на увазі не злочин, а злочини, то вже використовуємо не індивідуальні, а групові ознаки, до яких тотожність має спекулятивний, умовний характер, а фактично відсутня. Проте, це не привід для гносеологічного песимізму, адже будь який доказ діє лише за певних умов, тому для теорії об'єкту злочину важливе розуміння умовності і відносності тотожності, що не виключає її використання в такому сенсі, що і має місце в спеціальній літературі. Тому в онтологічній площині відправним положенням з'ясування співвідношення понять об'єкту кримінально-правової охорони і об'єкту злочину є об'єкт злочину, як об'єктивне реальне явище дійсності, тотожне виключно до себе, умовно обокремлене від інших подібних та відмінних з метою порівняння і встановлення неповторності та спільності якостей, з метою послідовного групування і абстрагування, наукового пізнання. Саме у цьому розумінні об'єкт злочину – це явище, феномен, на яке спрямоване діяння, що спричиняє шкоду або створює загрозу спричинення шкоди. В цій площині виділяємо об'єкт як соціальне явище, а причину його виокремлення – шкоду. Серед пошкоджених об'єктів, частина – це об'єкти злочинів. Це первинний щабель сходження від конкретного до абстрактного у розумінні співвідношення об'єкту злочину і об'єкту охорони, де об'єкт – первинне явище суспільної дійсності, об'єктивно існуюче не залежно, на первинному етапі, від оцінки державою або суспільством з приводу питання про необхідність забезпечення його охорони чи іншого впливу. Це об'єкт, якому завдана шкода і який у процесі суспільного усвідомлення його цінності, важливості для громади може асоціюватись у свідомості суспільства як такий, що повинен бути визнаний державою об'єктом злочинного посягання. Безумовно, витримуючи певну чистоту онтологічного погляду і тотожності неможливо обійтись без оціночних, аксіологічних співвідношень, що формують розуміння суспільного та злочинного характеру акта поведінки, а також діяльнісного (праксеологічного) аспекту порівняння, де об'єкт завжди протистоїть суб'єкту діяльності. Треба також усвідомлювати, що такого змісту думка про об'єкт злочину повинна сприйматись як аксіома або гіпотеза у межах допустимого отождолення і у первинному інтервалі абстракції. Інакше не можливо знайти відправний пункт дослідження. Більш коректно було б сказати «візьмемо за дійсне, що об'єкт злочину це...» або «припускаємо, що об'єкт злочину це...». В дослідженнях об'єкту злочину цей момент опускається, або наводиться у більш завуальованому вигляді.

Третє. Перехід від логіко-філософської моделі тотожності власне до онтології, тобто до з'ясування сутності об'єкта злочину пов'язаний з встановленням тотожності об'єкта самому собі, завжди супроводжується з'ясуванням первинних ознак через віднесення об'єкту до однієї з двох груп явищ дійсності – матеріальних або ідеальних. Основу

з'ясування сутності об'єкту злочину становить феноменологія, реальні прояви явища. Обидва класи явищ дійсності реальні, вони існують, але один з них це матеріальні явища об'єктивні, конкретні, чутливі (тобто дані нам у відчуттях). Щодо розуміння об'єкту злочину такими можуть розглядатись матеріальні речі, життя, здоров'я, фізична свобода та тілесна недоторканість особи, тощо. Явища протилежного класу, які можуть бути об'єктами злочину і на які розповсюджуються правила тотожності, це явища суб'єктивної дійсності, духовні, ідеальні, існуючі лише завдяки їх опосередкованості свідомістю людей, а саме: право, моральність, честь, гідність, інтерес, тощо. Наприклад, авторитетний дослідник проблем ідеального Е.В. Ільєнков відносить до ідеального моральні норми, правові встановлення, обов'язкові для всіх правила життя, форми державно-політичної організації життя та інші [9, с. 164-168]. Злочинний рівень шкоди може бути завданий будь-яким з явищ обох груп, тому об'єктами злочинів можуть бути визнані і матеріальні, і ідеальні цінні суспільству явища. Такий стан філософської думки знаходить відображення в сучасних концепціях змісту об'єкту злочину, які беруть за основу формування уявлення про об'єкт певну частину матеріальних або ідеальних явищ, або намагаються знайти можливість їх поєднання. Значна частина проблем у пізнанні об'єкту злочину, формулюванні поняття про нього виникає саме у зв'язку з можливістю поєднання у об'єкті злочину елементів матеріального і ідеального, об'єктивного і суб'єктивного, спробами знайти синергетичне, інтегроване розуміння об'єкту злочину.

Природа об'єкту злочину визначається сутністю злочину як акту поведінки, як діяння, що викликає негативні зміни в об'єкті. Діяння завжди матеріальне, а шкода залежить від класу об'єкту – матеріальна або нематеріальна, тобто ідеальна. Тоді як природа об'єкту охорони визначається сутністю самої кримінально-правової охорони, як інформаційним впливом не на явище, що визнається кримінальним законом взятим під охорону, а на суспільну і індивідуальну правосвідомість можливих суб'єктів спричинення шкоди, погрозою або реальним застосуванням до них кримінальної відповідальності, кримінального покарання. Сутність об'єкту кримінально-правової охорони визначає безпосередньо не характеристика проявів, феноменів суспільно небезпечного діяння, а зміст норм закону про кримінальну відповідальність, як акту встановлення кола явищ які визнаються державою взятими під певний захист, їх опис, визначення понять, тощо. Таким чином, об'єкт кримінально-правової охорони необхідно віднести до ідеальної реальності, пояснення сутності якої можливо лише в гносеологічній площині.

Четверте. Пізнавальний аспект розгляду об'єкту злочину і об'єкту кримінально-правової охорони передбачає звернення до гносеологічного розуміння тотожності, що діалектичний матеріалізмом тлумачиться як тотожність буття і мислення, а досягнення такої тотожності є здобуття істини, тобто досягнення відповідності (адекватності) думок, знання дійсності. Істина в філософії розглядається як

правильне відображення, як розумовий образ, що виникає в результаті пізнання реального матеріального або ідеального об'єкту дійсності. Наукове, раціональне відображення дійсності протікає у вигляді абстрактного мислення. Формами наукового пізнання є поняття, судження, умозаключення, категорії, гіпотези, теорії, тощо. Поняття – це базова для науки форма (вид) думки, як розумового утворення. Поняття представляє собою результат узагальнення предметів деякого класу і розумового виділення самого цього класу за певною сукупністю спільних для предметів цього класу, а в сукупності невід'ємних від них, ознак [10, с. 225, 311 і інші].

У цьому сенсі об'єкт охорони може розглядатись як сформоване в результаті аналізу і узагальнення минулого досвіду, уявлення, образ, інформація про всі відомі у минулому випадки спричинення шкоди схожим, аналогічним за своїм змістом явищам суспільного життя. Реально він існує лише у вигляді узагальненого опису, у вигляді понять всіх можливих конкретних об'єктів злочинів, що викладені у положеннях кримінального права, науки і галузі права. В залежності від ступеня абстрагування, типізації і узагальнення в законі про кримінальну відповідальність за допомогою використання різних засобів юридичної техніки, у нормах права чи іншим чином, може бути наданий опис загального, родового, видового і окремого виду об'єкту захисту. У зв'язку з тим, що об'єкт захисту – завжди щось типове, узагальнене, абстраговане певною мірою від конкретного акту суспільно небезпечної поведінки, він принципово не може бути тотожним у всіх ознаках з об'єктом конкретного діяння, який за своїми ознаками завжди буде багатшим, специфічним, унікальним, тотожним лише собі.

П'яте. Для розуміння співвідношення об'єкту охорони і об'єкту злочину суттєве значення мають філософські категорії «дійсність» і «можливість». Дійсність (дійсне) – це безпосереднє буття, що вже виникло і зараз має місце в реальності, існує і діє, всі оточуючі нас явища. Можливість (можливе) – існує лише в якості потенції, це майбутнє в теперішньому. Те, чого не існує в конкретній якісній визначеності, але що може виникнути і існувати, стати дійсністю за певних умов. У часі можливість передують дійсності але витоки можливості у дійсності. Будь-яка зміна об'єкту є переходом від можливості до дійсності [11, с. 41]. Під таким кутом зору об'єкт кримінально-правової охорони асоціюється з можливістю, а об'єкт злочину – з дійсністю. Зафіксовані в законі про

кримінальну відповідальність об'єкти кримінально-правової охорони, зокрема, у вигляді ознак конкретних складів злочинів, створюють можливість визнавати дійсними конкретні явища, на які спрямована суспільно небезпечна поведінка, об'єктами злочину, встановлювати факт наявності пошкодженого об'єкту. І навпаки, узагальнення правоохоронної практики дає можливість сформувати наукові пропозиції, щодо необхідності криміналізації певних діянь і захисту об'єктів, що вже мають місце, і щодо встановлення кримінально-правової охорони відповідних об'єктів можливих посягань.

Таким чином, порівняння об'єкту злочину і об'єкту кримінально-правової охорони в площині окремих положень філософії і логіки приводить до однозначного висновку про різну природу цих явищ, про неможливість їх ототожнення, як і неможливість ототожнення понять про ці явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів [Текст] / П.Л. Фріс. – К.: Атіка, 2004. – 488с.
2. Музика А.А., Лащук Є.В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія [Текст] / А.А. Музика, Є.В. Лащук. – К.: Паливода А.В., 2011. – 192с.
3. Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве [Текст] / В.Я. Тацкий. – Х.: Выща шк. Изд-во при ХГУ, 1988. – 198 с.
4. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина [Текст] : підручник для вузів / П. С. Матишевський. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 272 с.
5. Еришев А.А., Лукашевич Н.П., Сластенко Е.Ф. Логика: учеб. пособие. – 5-е изд., стереотип. [Текст] / Под ред. Н.П.Лукашевича. – К.:МАУП, 2004. – 216 с.
6. Новоселов М. Тожество [Текст] / М. Новоселов // Философская энциклопедия. Т. 5. – М., 1970. – С. 112-115.
7. Чеботарьова Г.В. Кримінально-правова охорона правопорядку в сфері медичної діяльності [Текст]: монографія / Г.В. Чеботарьова; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К.: КНТ, 2011. – 613 с.
8. Лейбниц Г.В. Сочинения [Текст]. В 4-х томах. Серия: Философское наследие. Том 3. Теория познания, методология, логика и общая теория науки / Г.В. Лейбниц. – М.: Мысль, 1984. – 734с.
9. Ильенков Э.В. Диалектическая логика [Текст] / Э.В. Ильенков. – М., 1984. – 346с.
10. Алексеев П.В., Панин А.В. Философия: Учебник. [Текст] / П.В. Алексеев, А.В. Панин. – М.: ТК Велби. Изд-во Проспект, 2003. – 608с.
11. Спиркин А.Г. Философия: Учебник для технических вузов [Текст] / А.Г.Спиркин. – М.: Гардарики, 2000. – 368 с.